

Güncel - Çağdaş Türkiye Seminerleri

İki Dünya Savaşı Arası Türk Dış Politikası ve İtalya Faktörü Dilek Barlas

Benim bugünkü konuşmam iki dünya savaşı arasında Türk-İtalyan faktörü. Dış politika konusunda çalışmak çok zor, çünkü Dışişleri Bakanlığı arşivleri kapalı. Ben doktora öğrencisiyken Cumhurbaşkanlığı arşivleri açtı; şimdi galiba onlar da kapatılmış. Sadece Ankara'daki Başbakanlık Arşivleri açık, orada da belgeler çok kısıtlı. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihini çalışmak hakikaten çok zor ve bu çalışmalar daha çok dış arşivlere dayalı. İngiltere'de Public Record Office'te, Fransız Quai d'Orsay arşivlerinde ve İtalya'da Ayşegül Baykal ile birlikte Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde çalıştım. Ben Türklerle ilişkileri daha çok diplomatik açıdan incelerken, Ayşegül Baykal kültürel açıdan baktı bu ilişkilere. Aslında iç politika ile dış politikayı ayırmak çok zor olduğu halde burada daha çok dış politikayı vurgulayacağım.

İki Dünya Savaşı arasındaki Türk-İtalyan ilişkilerini "inişli çıkışlı ilişki" şeklinde tanımlayabiliriz. Bu dönemi üç alt döneme böldüm: 1922-27, 1928-32, 1933-39. Aslında bu dönemleri gerginlik dönemi, yumuşama dönemi, ardından yine gerginlik dönemi olarak tanımlayabiliriz. 1922-27 döneminde Mussolini, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'ni her an çökebilecek bir ülke olarak görüyordu. Daha sonra yumuşama döneminde, 1928 yılından itibaren Ankara'ya yönelik politikası değişti. Bunun altında birçok neden yatıyordu. Birincisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kolayca çökmeyeceğini anladılar. İkincisi, Akdeniz ve Balkanlar'daki gelişmeler İtalya'yı Türkiye'ye doğru yönlendirdi ve buna bağlı olarak da Roma, ikinci dönemde Türkiye'yi, her an Avrupalı güçlerin eline düşmeye hazır bir Anadolu olarak değil, Balkan Yarımadası'nın bir parçası olarak görmeye başladı. 1932'den sonraki üçüncü dönemi yine gerginlik dönemi olarak tanımlayabiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımında İtalya'nın rolü de büyüktü, fakat İtalya, büyük güçlerin en az güçlüsü olarak görüldüğü için hep ikinci sınıf muamele gördüğü fikrinden hareket etmişti. Bilindiği gibi 1915'te Londra Anlaşması ile İngiltere, savaşa katılın diye bazı toprakları İtalya'ya söz vermişti, fakat 1919'da İtalya'ya verdiği İzmir ve civarı gibi bazı toprakları Yunanlılara vermeye söz verdi. Yunanlıların İzmir'e çıkmasına izin verdi, hatta bunun üzerine İtalyanlar Paris Konferansı'ndan çekildiler; yani İtalyanlar Osmanlı topraklarının paylaşımına katılmak istediler, ancak hep ikinci sınıf muamele gördüler. Bu arada İtalyan devlet adamları arasında Sforza gibi istisnai olarak gerçeği çok önceden gören kişiler de vardı; yani bazı İtalyan devlet adamları, Türkiye- İtalya ilişkilerine daha gerçekçi bakıyorlardı. (Bu alanda, özellikle Sforza dönemini ve Kurtuluş Savaşı'nda Türklerle ilişkileri anlatan çok önemli bir çalışma yapan ve kitabı Yapı Kredi Yayınları'ndan yayımlanan Fabio Grassi'den bahsetmek gerekli.) Bu kişiler, İngilizlerin Batı Anadolu'yu İtalya'ya hiçbir şekilde bırakmayacağını anlamışlardı; zaten Sforza gibi devlet adamlarının da katkısıyla İtalyanlar, Anadolu'dan kuvvetlerini çekip ellerindeki bütün silah ve cephaneyi Türkiye'deki direnişçilere bırakmışlardı. Ayrıca İtalyanlar, Türk milliyetçilerine de silah satmaya devam etmişlerdi. Hatta, bu sıralarda –bildiğim kadarıyla– 1921'de Bekir Sami Bey İtalyanlarla bir anlaşma imzaladı, ancak Mustafa Kemal, "ekonomik ödün verildi" diye bunu reddetti. Türkiye Cumhuriyeti ilan edildiği vakit, iki ülke arasındaki politik hava pek yumuşamış değildi. Tabii ki bunun en büyük sebebi, Mussolini'nin Ekim 1922'de iktidara gelmesiydi. Mussolini Lozan Konferansı'na son dakikada katılarak On İki Ada'nın İtalya'ya ait olduğunu kabul ettirdi; bunun çeşitli nedenleri vardı. Birincisi, Lozan'da sadece Anadolu değil, aynı zamanda Balkanlar'ın bir kısmı da Türkiye'nin toprağı olarak kabul edilmesine rağmen, Mussolini, On İki Ada konusundaki tavrı ile Türkiye'yi Balkan diplomasisinden uzak tutmaya çalıştı. İkincisi, Mussolini, Yunanistan'ın On İki Ada üzerindeki herhangi bir isteğini engellemeye çalıştı. Zaten Lozan Konferansı'na doğru Adriyatik Denizi'ndeki Yunan Adası Korfu'ya da saldırmıştı. Üçüncüsü, tabii her zamanki gibi İngiltere, Fransa gibi öteki Batı Avrupa devletlerinin İtalya'yı artık aldatamayacaklarını göstermek istemişti. Mussolini'nin politikası daha önceki devlet adamlarından farklı değildi, yani hep İtalya'nın haksızlığa uğramış ve ezilmiş olduğuydu. Mussolini bu fikrini eski devlet adamlarının fikirlerine dayanarak savunuyordu, fakat bunu, tabii faşist bir dille, İtalyan deyimiyle "tono fascista" başka bir deyişle saldırgan bir şekilde yapıyordu.

Bu arada 1925'te Musul krizi patlak verdi, hatta Lozan Konferansı sırasında bu bir sonuca bağlanamamıştı. Mussolini bunu fırsat bilerek kendisi bir politika geliştirmek istedi; kafasında, Türkiye'nin, Musul yüzünden İtalya ile atışacağı, sonunda mağlup olacağı ve bu durumdan İtalya'nın kârlı çıkıp kendi hissesine düşen payeyi kapacağı görüşü vardı. İşte bu dönemde, Türkiye'deki İtalyan tehdidi algılaması en üst düzeye çıkmıştı. *İkdam* gibi gazeteler ve özellikle de Antalya'daki Türk basını, İtalya'nın bölge üzerindeki emellerinden vazgeçmediğini, her an Anadolu'ya karşı bir askeri harekâta bulunacağını yazıyorlar, hatta Antalya'daki İtalyan okul ve hastanelerinin kapatılmasını öneriyorlardı. 1920'lerin ortalarında İtalya'nın Türkiye'ye karşı tutumu –belki abartılı bir şekilde– Türkiye'deki İtalyan Elçiliği'nden, İtalyan Dışişleri'ne 1927 yılında yollanan telgrafta görülyordu: "1927 yılının İtalya'nın, Türkiye'deki sömürgeci yayılmasında bir dönüm noktası olduğu, daha sonra bu amaca ulaşmanın zor olacağı, çünkü Türkiye'deki rejimin gittikçe pekiştiği" belirtiliyor, fakat ayrıca "İzmir ve Antalya bölgeleri yerine, ekonomik olarak zengin kaynaklı olan Adana bölgesinin işgal edilmesi" öneriliyordu. Böyle bir öneri ekonomik amaçla getiriliyordu, ancak bir de politik amacı vardı. Bu sayede İtalya, Ortadoğu'da İngiltere ile yakın işbirliği yapabilecek, eğer İtalya varlığı ile bu bölgede, Türkiye ile Musul arasında bir tampon bölge vazifesi üstlenirse, İngiltere, Musul'da daha rahat ve emin hareket edebilecekti. Kısacası İtalya, Ortadoğu'da İngiltere ile rekabet edemeyeceğini biliyordu. Bu yüzden İngiltere ile uyumlu politikalar izleyerek, bu bölgede çıkabilecek fırsatlardan istifade etmeye çalışıyordu. Her ne kadar bu dönemde İtalya için Türkiye Anadolu'dan ibaret görülmeğe de İtalya'nın Balkanlar'daki politikası kaçınılmaz olarak Türkiye'yi etkiliyordu.

O dönemde İtalya sadece askeri varlığı ile On İki Ada'da kendini göstermiyordu, aynı zamanda Korfu'ya saldırmıştı. Arnavutluk'la da ekonomik ve siyasi varlığını kuvvetlendirmişti. 1929'da Yugoslavya –tabii o dönemde Yugoslavya değil–, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nda bulunan Fiume'de gözü vardı. Böylece İtalyanlar, Balkanların iki yakasını, yani hem Adriyatik'i hem de Ege'yi tamamıyla kendi egemenlikleri altına almak istiyorlardı, zaten bu da Türkiye'den böyle görünüyordu.

İkinci dönemde, 1927 yılından sonra Roma'nın tutumu değişmeye başladı. 1927'nin sonundan sonra Mussolini'nin stratejisi Ankara'nın beklentisinden farklı çıktı. Roma, kısa bir süre içinde On İki Ada'yı Anadolu'ya yayılmada bir sıçrama taşı olarak değil, fakat Türkiye ve Yunanistan'a uzanan bir işbirliği üçgeni olarak görmeye başladı. Bu değişimin birinci nedeni şuydu: Türkiye Cumhuriyeti çökmedi, çünkü Musul'da ödün verdi, yani akılcı bir politika izleyerek İngiltere ile çatışmaya girmek istemedi. Musul'un dışında 1927'ye kadar Türkiye Cumhuriyeti kara sınır sorunlarını halletmiş oldu; sınır komşuları Sovyetler Birliği ve İran'la dostluk antlaşmaları imzaladı, en önemlisi de İtalya'nın Türkiye hakkındaki imajı değişti. Bu değişim de sadece Türkiye'deki değil, Balkanlar'daki genel değişimlerden kaynaklandı. 1927'nin sonbaharında Yugoslavya, Fransa ile bir ittifak antlaşması imzaladı; zaten Yugoslavya'nın Fransa ile yakın ilişkisi vardı. 1922 yılında kurulan Küçük Antant'a Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya üyeydi ve bunun arkasında Fransa vardı; Yugoslavya ile zaten kuvvetli bir ilişki içinde olan Fransa bir de 1927 yılında bir ittifak antlaşması imzaladı. Özellikle bu ittifak antlaşması Mussolini'yi Türkiye'ye yönlendirdi. Bu işbirliğini önlemenin en uygun yolu, Türkiye ile İtalya'nın benzer bir ittifaka girmesiydi. Öz ellikle neden Türkiye seçildi? Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, kurulduktan sonra Balkanlar'da İtalya ile direkt çatışmaya girmeyen tek ülkelerden biriydi. İtalyanlar bir de şöyle düşünüyorlardı: Türkler, Slav olmadıkları için Belgrad'ı destekleme eğilimleri göstermeyeceklerdi. Ayrıca Türkiye, Küçük Antant'ın üyesi değildi ve bir de Bulgaristan'dan farklı olarak –tabii Bulgaristan da İtalya'ya yakın politikalar izliyordu, revizyonist bir ülke olarak–, sadece Karadeniz'de değil, Ege ve Akdeniz'de de kıyıları vardı, yani stratejik olarak önemli bir ülkeydi. Bu politika ve stratejiye karşı Türkiye ikilem içindeydi; diğer Balkan ülkeleriyle çatışma içine girmek istemedi, çünkü Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan farklı olarak komşularıyla yeni bir ilişkiye girmek istiyordu, ayrıca henüz Milletler Cemiyeti üyesi değildi; İngiltere ve Fransa ile ilişkileri de çok iyi değildi. Yani Türkiye, uluslararası alanda izole olmak istemiyordu, bu nedenle İtalya'ya sırtını tamamıyla dönmek de istemedi. İtalya Türkiye'ye Balkanlar'da, İngiltere ile Yunanistan'ın, Fransa ile Yugoslavya'nın ilişkisine benzer alternatif bir ilişki türü öneriyordu. Nisan 1928'de Türk devlet adamları İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nın Milano'ya davetini kabul ettiler. Aynı tarihlerde İtalyanlar, Yunan dışişleri bakanını da Milano'ya davet etmişlerdi. Roma, Türkiye ile yapacağı ittifaka Yunanistan'ın da katılımını istemekteydi; böylece bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı. Atina eğer İtalya'ya yaklaşırsa, Yunanistan'ın yakın dostu İngiltere'ye darbe indirmiş olacak, aynı zamanda Yunanistan ile dostluğunu geliştirerek İngiltere'ye hoş görünecekti. Tabii esas nokta Yunanistan ile Türkiye'nin sorunlarını çözüp birlikte üçlü ittifak kurmaktı. Üçlü ittifak hiçbir zaman kurulamadı; fakat Roma bir bakıma bu girişiminde başarılı olmuştu, çünkü İtalya, Milano görüşmeleri sonucunda hem Yunanistan hem de 1928'de Türkiye ile tarafsızlık antlaşmasını imzaladı. Türkiye yine de üçlü ittifaka pek hevesli değildi. Ankara, Roma'ya karşı "bekle ve gör" politikasını yeğledi, çünkü hem İtalya'ya karşı bir ikilem içindeydi, hem de Yunanistan'la da sorunlarını çözmemişti. Fakat tüm bu olayların arkasından hemen 1929'da ekonomik kriz patlak verdi. Cemil Koçak, geçen haftaki konuşmasında da belirtmişti; 1929 krizi sadece Türkiye'de değil bütün dünyada, Balkanlar'da çok etkili oldu. Tabii ki Türkiye ve Balkan ülkeleri sanayileşmiş ülkelerden ekonomik olarak çok daha fazla etkilendiler, öte yandan da politik etkileri de oldu. Böylece Türkiye, 1929 ekonomik krizinden sonra daha açık bir politika izlemek ihtiyacı duydu. İtalya'nın önyak olduğu Türk-Yunan yakınlaşmasında olumlu adımlar atıldı. 1930 yılında Türkiye ile Yunanistan dostluk, tarafsızlık, uzlaştırma ve hakemlik antlaşmasını imzaladı. Mussolini bu antlaşmadan çok memnun kaldı; çünkü ona göre bu antlaşma, üçlü ittifaka giden bir adımdı. Bu amaca ulaşmak için İtalya hem Türk hem de Yunan donanma programlarına destek vermeye başladı. 1930 antlaşmasından önce Ege'de Yunanistan'a karşı donanmasını güçlendirmeye çalışan Türkiye, 1929 yılında İtalya'dan savaş gemileri sipariş etmişti. Londra, bu tür bir ilişkiyi "kurt ve kuzunun yan yana gelmesi" olarak yorumluyordu.

Üçlü ittifaka hemen yanaşmayan Türkiye neden İtalya ile bu türlü bir ilişkiye girmişti? Birincisi, ekonomik kriz dolayısıyla Türkiye'nin maddi yardıma ihtiyacı vardı ve İngiltere bu maddi yardımı vermeye yanaşmıyordu. Diğer taraftan Osmanlı borçları ve Suriye sınırı yüzünden Fransa ile zaten ilişkisi iyi değildi. İtalya devleti şunu belirtmişti: Türkiye'nin alacağı deniz silahları için İtalyan tersanelerine sipariş bedelinin% 70'i oranında devlet garantisi veriliyor, yani İtalyan hükümeti İtalyan şirketlerine devlet garantisi veriyordu; işin bir ekonomik yönü vardı. Politik açıdan ise Türk ve Yunan donanmalarının güçlendirilmesi, İtalya'nın Akdeniz'de Fransa ile rekabetinde önem taşımaktaydı. Türkiye bu arada Balkan ülkeleri ile ilişkilerini iyi tutmak istiyor, fakat Fransa'nın Belgrad ile anlaşmasına şüphe ile bakıyordu, çünkü Fransa'ya güvenmiyordu. Bu arada 1929 yılında Aristide Briand, Milletler Cemiyeti'nde "Avrupa birliği" fikrini ortaya atmıştı ve bu Avrupa birliği fikrini önerdiği yirmi altı ülke arasında Türkiye yoktu; yani Fransa, Türkiye'yi dışlamıştı. Buna tepki veren ilk ülkelerden biri İtalya'ydı. İtalya, Paris'in Türkiye'yi dışlamasını kınamış, uzlaşmacı bir tutum almıştı. Fransa bölmeye çalışırken, İtalya, Yunanistan ile Türkiye'nin arasını yapmaya çalışıyordu; hatta Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında, Türkiye ve Yunanistan arasında 1930 yılında imzalanan dostluk antlaşması ile ilgili olarak Mussolini ve İtalyan Dışişleri Bakanı Dino Grandi'ye teşekkür etmişti. Türk-Yunan antlaşmasının sadece İtalya'nın desteği ile gerçekleşmediğini belirtmek gerekir. 1929 ekonomik krizi Türkiye ve diğer Balkan ülkelerini aynı şekilde etkilemişti, çünkü bunlar aşağı yukarı aynı ekonomik statüde bulunan ülkelerdi ve bu durum, Balkan ülkelerini işbirliğine itmeydi. Kriz sonrasında 1930-34 yılları arasında yapılan bir dizi Balkan konferansına Türkiye önyak olmuştu, hatta Türk diplomatları ilk olarak 1926 böyle bir işbirliğinden bahsetmişti; fakat 1929 krizi Balkan ülkeleri arasındaki işbirliğini daha hızlandırdı. Hatta bu bağlamda Birinci, İkinci, Üçüncü ve hatta Dördüncü Balkan Konferansları olurken –dördüncünün sonunda Balkan Antantı imzalandı–, Aras Popolo d'Italia ile röportajında "Türkiye, Yunanistan ve İtalya ile zaten dostluk antlaşmalarını imzaladığı için üçlü bir pakta Türkiye'nin ihtiyacı olmadığını" belirtti.

Balkan Konferansları 1930'da başladı. İlk konferans Atina'da, ikincisi İstanbul'da, üçüncüsü Bükreş'te, dördüncüsü de Selanik'te oldu ve 1934 yılında imzalandı. 1932'den itibaren, yine Türkiye-İtalya ilişkileri gerginleşmeye başlamıştı; yani bir anlamda geriye dönüş olmuştu. İtalya, dünya krizinin etkisiyle, Türk donanmasına vermekte olduğu yardımı yavaşlattı; hatırladığım kadarıyla Türkiye iki muhrip, üç denizaltı, üç hücum bot sipariş etmişti. İtalya, ekonomik krizden dolayı bunları zamanında veremedi, zaten verilen gemiler çok sağlam da çıkmadı. Ayrıca, İtalya'nın Türkiye'ye 300 milyon İtalyan liri kredi verme olasılığı da gerçekleşmedi. İnönü, Mayıs 1932'de hem Roma'ya hem de Moskova'ya gitmişti, yani sadece İtalya'dan yardım değil, Sovyetler Birliği'nden de yardım istiyordu. İtalya, 300 milyon İtalyan liri krediyi % 6.5 faizle vermek istiyordu, halbuki Sovyetler Birliği faizsiz kredi veriyordu; bu nedenle Ankara, Moskova ile antlaştı. Türkiye kredi için Sovyetler Birliği'ni tercih edince, İtalyan diplomatlar Türkleri "Balkan mantalitesi ile hareket etmekle" suçladılar. Bunun anlamı Batı Avrupa ülkelerine ekonomik konularda pek güvenmemektir. Aslında Ankara, İtalya'nın ekonomik yardımlarda pek de güvenilir bir dost olmadığını son olaylarla anlamıştı. Bu arada 1932'de İtalyan dış politikası sertleşmişti. Mussolini, Grandi'yi Dışişleri Bakanlığı'ndan uzaklaştırmıştı. 1932'de olaylar birbirini takip etti. Roma, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesine karşı çıktı. Ayrıca yine 1932 yılında Mussolini, İngiliz devlet adamlarına "barış ve istikrarın ancak dört büyük güç (İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa) ile sağlanabileceğinden" bahsetmişti. Bunu, 1933'te Naziler iktidara gelince daha açık olarak belirtti. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Mussolini daha da saldırgan bir politika izlemeye başladı. Bu arada da Türkiye, diğer Balkan ülkeleri ile işbirliğini yoğunlaştırmış ve Şubat 1934'te Balkan Paketi'nin imzalamıştı. 1939'a kadar olan bu süre içinde Türkiye'nin İtalya'ya duyduğu kaygı giderek arttı, çünkü Mussolini 1934'te İtalya'nın çıkarlarının Asya ve Afrika'da olduğunu ilan etti. 1935'te Etiyopya'yı ve sonunda da Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etti.

İki savaş arası dönemde yaşanan bu iniş çıkışlara, gerginlik-yumuşama-gerginlik döngüsüne rağmen Türk-İtalyan ilişkileri hiçbir zaman açık bir çatışmaya dönüşmedi. Türkiye 1920'ler ve 1930'larda İtalya'yı hep tehdit olarak gördü; ancak bu durum İtalya ile işbirliği arayışlarına girmesini de engellemedi. Hem uluslararası alanda tamamıyla tecritten kurtulma çabası, hem de ekonomik ihtiyaçlar Türkiye'yi, değişik alternatifler aramaya itmişti. Bu iki etmen Türkiye'nin İtalya ile ilişkilerini büyük ölçüde belirledi. İki ülke arasındaki ilişkilerin izlediği inişli çıkışlı seyir, yabancı gözlemcilerin de dikkatini çekmişti. Örneğin bu dönemde hem kaygı ve korku, hem de işbirliği içeren Türk-İtalyan ilişkilerindeki değişimleri izleyen Fransızlar, Türkiye'nin İtalya'ya bakışını "hasmane dostluk" olarak tanımlamışlardı.